

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΑ ΜΕΣΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΤΥΧΙΑ ΤΟΥ ΣΚΟΠΟΥ

Α. ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ

Με τρία κυρίως μέσα προσπαθεί κάθε πανεπιστημιακή σχολή να πετύχει τὸ σκοπὸ της: με τὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ, με τὸ φοιτητικὸ ὕλικὸ καὶ με τὸ πρόγραμμα τῶν σπουδῶν της. Τὰ μέσα αὐτὰ συνυφαίνονται με τὸν πολιτισμὸ γενικὰ μιᾶς χώρας ἔτσι, πὺ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ποιοτικὰ ἀνάλογα με τὸ ἐπίπεδο τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν κατεύθυνσή του. Γιὰ τὸ θέμα μας ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ τ' ἀπομονώσωμε καὶ τὰ ἐξετάσωμε σὰν κάτι αὐθύπαρχτο ἀπὸ εἰδικὴ ἄποψη; πῶς πρέπει δηλαδή νὰ εἶναι γιὰ νὰ πετύχει ὁ σκοπὸς πὺ βάλουμε παραπάνω. Ἀρχίζω ἀπὸ τὸ προσωπικὸ.

α. Ζωντανὸ παράδειγμα γιὰ τὸ ἰδανικὸ τῆς σχολῆς.—Γιὰ νὰ μπορέση μιὰ πανεπιστημιακὴ σχολὴ νὰ καλλιεργήσῃ τὴν ἐπιστήμη καὶ νὰ μορφώσῃ ἐπιστήμονες με τὸ νόημα πὺ δώσαμε στὴν ἔννοια αὐτή, ἀνάγκη τὸ ἴδιο τὸ προσωπικὸ της νὰ εἶναι ζωντανὸ παράδειγμα ἀνθρώπων πὺ ἀνεβαίνουν τὸ δύσκολο ὁδὸ τοῦ ἰδανικοῦ της. Δὲ φτάνει λοιπὸν ἕνας καθηγητῆς νὰ εἶναι ἀληθινὰ πνευματικὸς ἄνθρωπος καὶ ἰκανότατος στὴν ἐπιστήμη πὺ ἔχει νὰ διδάξῃ*, παρὰ χρειάζεται με τὴν ἰκανότητα νὰ συνδυάζῃ καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ ἦθος καὶ φρόνημα, τὸν καλὸ καὶ δυνατὸ χαρακτήρα. Τὰ λίγα αὐτὰ λόγια θὰ ἔφταναν γιὰ νὰ κλείσω τὸ κεφάλαιο αὐτό. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ μελέτη μου δὲν εἶναι «ἐκτὸς τόπου», πρέπει νὰ προχωρήσω καὶ σὲ πράγματα αὐτονόητα, πὺ φτάνουν κάποτε ὡς τὴν ἀπλοϊκότητα, καὶ νὰ τὰ δώσω μάλιστα με θέση καὶ ἀντίθεση. Ἐννοῶ καθήκοντα τοῦ προσωπικοῦ εἰδικότερα πὺ πηγάζουν ἀπὸ τὸ σκοπὸ τῆς σχολῆς. Πρὶν ὅμως πρέπει νὰ σημειώσω κάτι ἄλλο πὺ θὰ μπορούσε καὶ νὰ λείψῃ: ὅτι δηλαδή ὅσο ἰκανὸς καὶ ἂν εἶναι ἕνας καθηγητῆς, δὲ στέκει στὴ θέση του ἂν τοῦ λείπῃ τὸ ἠθικὸ σθένος καὶ λυγίξῃ στὸν πρῶτο δυνατὸ τῆς ἡμέρας, ἢ ἂν κέντρο στὴ ζωὴ του εἶναι ἢ οἰκονομικὴ καὶ ὄχι ἢ ἐπιστημονικὴ ἀξία τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἢ δευτέρῃ ὑπηρετεῖ δουρικὰ τὴν πρώτη, ἢ ἂν ἔχοντας τὸ πανεπιστημιακὸ του ἔργο γιὰ πάρεργο πετάγεται γιὰ μιὰ στιγμὴ καὶ στὴν αἶθουσα τῆς διδασκαλίας.

β. Ἡ στάση τῶν καθηγητῶν στοὺς φοιτητῆς των.—Ὁ σκοπὸς πὺ διορίζεται ὁ καθηγητῆς στὸ πανεπιστήμιο, δὲν εἶναι μόνο νὰ καλλιεργήσῃ ὁ ἴδιος τὴν ἐπιστήμη, ἀλλὰ νὰ μορφώσῃ καὶ ἄλλους ἐπιστήμονες, καλοὺς ἐρευνητῆς ἢ ἐπαγγελματίες. Ὁ ἴδιος καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον ξέρει πῶς γιὰ τέτοιο σκοπὸ δὲν εἶναι ὁ κάθε νέος κατάλληλος, παρὰ μονάχα ὁποῖος ἔχει εἰδικὲς πνευματικὲς ἰκανότητες καὶ εἰδικὴ προπαι-

* Ἡ διδαχτικὴ ἰκανότητα τοῦ πανεπιστημιακοῦ δασκάλου εἶναι βέβαια σπουδαῖο προσόν, πὺ πρέπει νὰ λογαριάζεται κι αὐτὸ σοβαρὰ. Με κανένα ὅμως τρόπο δὲν μπορούμε νὰ τὸ θάλωμε στὴν ἴδια γραμμὴ με τὴν ἐπιστημονικὴ ἰκανότητα, πὺ εἶναι πάντα ἢ βάση γιὰ ἕνα καθηγητῆ τοῦ πανεπιστημίου.

δεία. Έπομένως δέν μπορεί ν' άδιαφορή για τὸ ποιοὶ νέοι μπαίνουν στοῦ πανεπιστήμιο· τὸ πρόβλημα ἢ τοῦλάχιστο ἢ ἀνάγκη τῆς ἐπιλογῆς θά τοῦ εἶναι συνειδητὴ καὶ βαριά, καὶ τῆ σημασία της θά προσπαθῆ νά τῆ νιώσουν καὶ ἄλλοι. Καὶ εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἂν ἡ Πολιτεία τοῦ δίνῃ τὴν εὐκαιρία γιὰ ἐπιλογή, στὴ συνείδησή του δέ θά παραμερίσῃ ποτὲ ἢ ἀνάγκη αὐτῆ ἐμπρὸς σὲ ἄλλους ὑπολογισμούς, καὶ μάλιστα οἰκονομικούς. Ξέρει ἀκόμα ὅτι γιὰ νά βοηθήσῃ τοὺς νέους νά μορφωθοῦν, πρέπει καὶ αὐτὸς νά τοὺς πλησιάσῃ, κι ἐκεῖνοι νά μποροῦν νά τὸν πλησιάσουν ψυχικά, νάρθουν σὲ πραγματικὴ ψυχικὴ ἐπικοινωνία. Δέν ἐννοῶ βέβαια σχολικὴ ἀγωγή. Ἐδῶ οἱ ὄροι εἶναι ἀλλιῶτικοι. Νέοι σὲ ἡλικία πού ὁ καθένας παίρνει στὰ χέρια του τὴν αὐτοπαιδαγωγίαν του, οὔτε χρειάζονται οὔτε καὶ ἀνέχονται τέτοια ἀγωγή. Ἄλλὰ κι ἐδῶ, ἀκόμα καὶ μὲ τοὺς ὄρους τῆς ἐργασίας τοὺς συνηθισμένους στὰ πανεπιστήμια, ἡ ψυχικὴ ἐπικοινωνία καὶ ἀναγκαία εἶναι καὶ μπορεί νά γίνῃ. Ὁ καθηγητὴς πού θέλει νάναί γόνιμη ἢ ἀπρόσωπη ἀκαδημαϊκὴ του διδασκαλία, δέ θά ὀχυρωθῆ στὴν περιωπῆ τῆς ἐπιστήμης καὶ θ' ἀδιαφορήσῃ ἂν λαλή «εἰς ὧτα μὴ ἀκούοντων». Δέ θ' ἀγνοήσῃ τὸ ἀκροατήριό του, παρὰ θά προσπαθῆ νά τὸ πλησιάσῃ, νά μιλήσῃ τῆ γλώσσα του, σὲ ἀνοιχτὲς δηλαδὴ ψυχές, ν' ἀνταποκριθῆ σὲ δικές του ἀνάγκες, νά ξυπνήσῃ νέες ἀνάγκες. Κι αὐτὸ πολὺ περισσότερο στὰ φροντιστήρια, ἀκόμα καὶ σὲ ἰδιαίτερες συναντήσεις, ὅταν καὶ ὅπου εἶναι τέτοια ἀνάγκη. Ἡ προσπάθειά του ὅμως αὐτὴ βγαίνει ἀπ' ὄλο του τὸ εἶναι καὶ καθρεφτίζεται στὴ στάση του πρὸς τὸ φοιτητὴ. Ὅταν ἡ ψυχολογία καὶ ἡ στάση του εἶναι τέτοια, πού τὸν κάνει κι ἐξωτερικὰ ἀπλησίαστο, ὁ φοιτητὴς δέν αἰσθάνεται σ' αὐτὸν τὸν πρόθυμο ὀδηγητὴ, ἀποτραβιέται καὶ ψυχικὴ ἐπικοινωνία δέν μπορεί νά σταθῆ. Σὲ τέτοια περίπτωση μπορεί ἀκόμα νά παρεξηγηθῆ καὶ ἡ φυσικὴ ἀπόσταση πού γεννιέται αὐθόρμητα ἀνάμεσά τους ἀπὸ τὸ πραγματικὸ, τὸ ἐσωτερικὸ κύρος τοῦ καθηγητῆ, ἀπόσταση πού εἶναι πρωταρχικὸ στοιχεῖο μὲ βαθύτατη ἐπίδραση στοῦ φοιτητῆ, καὶ δέν τὸν μακραίνει ψυχικά παρὰ τοῦ ἐπιβάλλει μόνο ἔνταση καὶ σεβασμὸ στοῦ πλησίασμά του. Κι ἐδῶ χρειάζεται στὸν καθηγητὴ συχνὰ ἢ αὐτοκριτικὴ, γιὰτὶ παραμονεύουν μέσα μας καὶ ἀντίμαχοι πειρασμοί, πού καὶ ὁ ἱκανὸς δάσκαλος δύσκολα τοὺς ξεχωρίζει. Τέτοιος ἐπικίνδυνος πειρασμὸς εἶναι π. χ. τὸ ἐνστικτο τῆς κυριαρχίας, ἕνα ἐνστικτο πού λίγο πολὺ φωλιάζει στὸν κάθε ἄνθρωπο, καὶ πού τὸ καθηγητικὸ ἔργο μπορεί νά τὸ ἱκανοποιήσῃ σὲ μεγάλο βαθμὸ, γιὰτὶ καὶ ὁ φοιτητὴς εἶναι ἀνώριμος καὶ ἀβοήθητος συχνὰ σχετικὰ μὲ τὸν καθηγητὴ του, καὶ ἡ τύχη του εἶναι στὰ δικά του χέρια. Ὅταν τὸ ἐνστικτο αὐτὸ προβάλλῃ ἔντονο, δέν εἶναι δύσκολο ἢ ἱκανοποίησή του νά ἐξουσιάσῃ ἀδύναμες ψυχές καὶ νά κατεβάσῃ τὸν ἄλλον, τὸν ὑφιστάμενο, σὲ ἀπλὸ μέσο καὶ ὄργανο. Μὰ καὶ πιὸ δυνατοὶ ἄνθρωποι δέν εἶναι ἄσκοπο νά ἐξετάζουν μήπως παίξῃ κι αὐτὸ κάποτε κάποιον ρόλον στὴ στάση τους, ὅταν π. χ. δέν ἀνέχονται σὲ φροντιστήριον ἢ σὲ ἄλλη συζήτηση ἀπὸ φοιτητὴ ἀντίθετη γνώμη, ἢ ἀκόμα καὶ ὅταν δέν ἔχουν τὴν ὑπομονὴ νά συζητήσουν ἤρεμα μαζί του ἀποψη ἀντίθετη μὲ τὴ δική τους. Ἄλλος κίνδυνος εἶναι ὅταν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἐλλείψεις ἢ καὶ ἄστοχα κινήματα τῶν νέων, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ συνείδηση τῆς δικῆς του ὑπεροχῆς, σπρώχνουν τὸν καθηγητὴ στὴ στραβὴ ἀντίληψη ὅτι ἔχει ἐμπρὸς του παιδιά, καὶ χωρὶς νά τὸ καταλάβῃ ἀφή-

νει τή στάση του ἀπέναντί τους νά ἐπηρεάζεται ἀπό τήν ἀντίληψη αὐτή. Σέ τέτοια περίπτωση δέν μπορεῖ νά καταλάβῃ καί νά ἐκτιμῆσῃ σωστά καί ὀλοκληρωτικά τήν προσωπικότητα τοῦ νέου, καί δέν εἶναι δύσκολο νά καταλήξῃ στήν ἴδια συνέπεια πού εἶδαμε παραπάνω, νά μὴ δίνῃ δηλαδὴ στίς γνώμες του τή σημασία πού πρέπει, νά μὴ ἔχῃ τήν ὑπομονή νά συζητῇ μαζί του, νά τοῦ κἀνῃ κάποτε ἔτσι τήν ἐντύπωση ὅτι διεκδικεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό του τὸ ἀλάθητο κλπ. κλπ. "Ὅσο ἰκανότερος εἶναι ἕνας καθηγητής, τόσο καθαρότερα βλέπουν οἱ νέοι τίς ἐλλείψεις τους, καί τόσο περισσότερο ποθοῦν νά τὸν πλησιάσουν. Ἀλλὰ ἡ τέτοια στάση τοὺς προσβάλλει τὸ αὐτοσυναίσθημα πού εἶναι ἔντονο στήν ἡλικία τους, τοὺς φαίνεται — καί πολύ σωστά — ἄδικη, καί ἀντὶ νά τοὺς πλησιάσῃ τοὺς κάνει νά τραθηχτοῦν μακριά του. Κι αὐτὸ πολὺ περισσότερο, ὅταν τὴ στραβῇ ἀντίληψη τὴ δυναμώνει λίγο πολὺ καί τὸ κυριαρχικὸ ἔνστικτο. Τέτοια καί ἄλλα παρόμοια ἐλατήρια ὅταν τ' ἀφήσουν ἀνεξέλεχτα, ταραάζουν ἢ καί κάνουν ἀδύνατη μεταξύ τους μιὰ σχέση οὐσιαστικὰ μορφωτική.

γ. Ἡ στάση τους στ' ὁμαδικὸ ἔργο τῆς σχολῆς.—"Ἐπειτα ὁ σκοπὸς μιᾶς πανεπιστημιακῆς σχολῆς εἶναι ὁμαδικὸ ἔργο καί ὄχι μονάχα ἀτομικὸ, ἀφοῦ ὁ φοιτητῆς δὲ θὰ μορφωθῇ ἀπὸ ἕνα μόνο καθηγητὴ παρὰ ἀπὸ πολλούς. Γιὰ νά πετύχῃ ὅμως ἕνα ὁμαδικὸ ἔργο, χρειάζονται ὀρισμένοι ὄροι, πού δὲν ἔχει δικαίωμα κανένα μέλος τῆς σχολῆς νά τοὺς παραμερίσῃ ἢ καί ν' ἀδιαφορήσῃ γι' αὐτούς. Δέν μπορεῖ νά κλειστῇ τόσο στενὰ κι ἐγωϊστικὰ στήν ἐπιστήμη του, πού νά μὴ βλέπῃ παρὰ μόνο αὐτὴ καί τὸν ἑαυτό του, νά πιστεῦῃ ὅτι δουλειά του εἶναι μόνο νά δουλεύῃ ὅσο γίνεται πιὸ εὐσυνείδητα τὴ δική του ἐπιστήμη καί νά κρατῇ τὴν περιωπὴ τῆς, καί ὅτι ὡς αὐτοῦ μόνο περιορίζεται τὸ καθῆκον καί ἡ εὐθύνη του. "Ἐτσι π. χ. ὅταν εἶναι στὸ χέρι τῆς σχολῆς νά ἐκλέξῃ ἕναν νέον καθηγητὴ, τὸ κάθε μέλος τῆς ἔχει χρέος νά μὴν ὑποχωρήσῃ σὲ πιέσεις, ὑπολογισμοὺς καί προσωπικὲς συμπάθειες καί νά προτείνῃ ἢ νά ψηφίσῃ ἀνίκανο ἐπιστήμονα, παρὰ καί ἀπὸ περισσότερους ὑποψήφιους ὀφείλει νά προτιμήσῃ τὸν καλύτερο. Γιατί ξέρεي ὅτι βασικὸς ὄρος γιὰ νά πετύχῃ ἡ σχολὴ τὸ σκοπὸ τῆς εἶναι τὸ καλὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ, τὸ καλύτερο πού μπορεῖ νά δώσῃ ἕνας τόπος. Καί γιὰ νά φέρω ἀκόμα καί ἄλλο παράδειγμα, πού δέν τὸ βρῖσκομε σὲ πανεπιστήμια ὀργανωμένα σύμφωνα μὲ τὸ σκοπὸ τους, πού μᾶς χρειάζεται ὅμως γιὰ τὴ μελέτη αὐτή, παίρνω τὴν καθηγητικὴν στάση στὸ πρόγραμμα τῶν φοιτητικῶν σπουδῶν. "Ἐνα σωστὸ πρόγραμμα εἶναι ἀπρόσωπο καί κανονίζεται ἀντικειμενικὰ σύμφωνα μὲ τὸν εἰδικὸ σκοπὸ τοῦ κάθε πτυχίου, τὴ συμβολὴ τῶν διαφόρων μαθημάτων σ' αὐτὸν καί τοὺς ὄρους πού εἶναι ἀπαραίτητοι γιὰ νά μπορέσῃ ὁ φοιτητῆς νά μορφωθῇ. Κάθε πραγματικὴ ἐπιστήμη τῆς σχολῆς «καθ' ἑαυτὴν» εἶναι βέβαια ἰσοτιμὴ μὲ τίς ἄλλες· σ' ἕναν κύκλο ὅμως φοιτητικῶν σπουδῶν κατατάσσεται ἀξιολογικὰ ἀνάλογα μὲ τὴ συμβολὴ τῆς στὸ σκοπὸ πού ἔχει αὐτὸς ὁ κύκλος, καί αὐτὴ κανονίζει τὸ ποσὸ τῆς ὕλης γιὰ τὸ φοιτητὴ καί τὴν ὑποχρεωτικὴ ἢ ὄχι ἐξέτασή τῆς. Δέν ἔχει λοιπὸν δικαίωμα ὁ καθηγητῆς μιᾶς σχολῆς νά ἐπιβάλλῃ ἢ ν' ἀδιαφορῇ ὅταν ἐπιβάλλεται ἀπὸ ἄλλους πρόγραμμα σπουδῶν αὐθαίρετο καί προσωποληπτικὸ, πού λυγίζει τὴν ἀντοχὴ τῶν φοιτητῶν κι ἐμποδίζει τὴ μόρφωσή τους. Κι

αὐτὸ κάνει, ὅταν π. χ. ὀρίζη αὐθαίρετα ὄρες, περίοδο καὶ ὑλικὸ διδασκαλίας στὸ μάθημά του, καὶ ὑποχρεῶνῃ τὸ φοιτητὴ νὰ τὸ παρακολουθῇ καὶ νὰ ἐξετάζεται σ' αὐτό, χωρὶς νὰ λογαριάζη ἂν ἡ συμβολὴ τοῦ μαθήματος ἐπιτρέπη τέτοια ἔκταση καὶ ὑποχρέωση, ἢ ὅταν ἀνέχεται ὁμοια αὐθαίρεσία ἀπὸ ἄλλους· ἢ ὅταν γιὰ λόγους προσωπικοῦς προτείνῃ ἔδρες περιττὲς καὶ κἀνῆ ὑποχρεωτικὴ γιὰ τὸ φοιτητὴ τὴν ἀκρόαση καὶ ἐξέταση στὰ μαθήματά τους, ἢ ὅταν ἀδιαφορῶντας ψηφίζῃ παρόμοιες προτάσεις συναδέλφων του κτλ. κτλ. Τέτοια ἀδιαφορία δημιουργεῖ περιβάλλον ὅπου μποροῦν νὰ προβάλλουν καὶ ἄλλες χειρότερες ἐκδηλώσεις, καὶ ἀναποδογυρίζει τὴ σωστὴ σχέση ἀνάμεσα σὲ φοιτητὲς καὶ προσωπικό: σκοπὸς δηλαδὴ γίνεται τὸ πανεπιστήμιο καὶ οἱ καθηγητὲς του καὶ ὄχι ἡ μόρφωση τῶν φοιτητῶν· αὐτοὶ κατανοοῦν μέσα μόνον γιὰ τὸ σκοπὸ καὶ τὴ συντήρησή του.

—“Ἄλλα προβλήματα σχετικὰ μὲ τὸ προσωπικό, π. χ. ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς του, ἡ ἱεραρχία του, ἡ φροντίδα γιὰ φυτῶριο νέων καθηγητῶν κτλ., ἢ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ θέμα μου καὶ δὲ θὰ τὰ ἐξετάσω ἢ θὰ τὰ ἰδοῦμε στὴν ἐφαρμογή, στὸ τέλος τῆς μελέτης αὐτῆς. Ἐδῶ μόνον δυὸ λόγια ἀκόμα γιὰ τὸ κύριο σημεῖο: Παντοῦ ἀναγνωρίζουν ὅτι τὸ προσωπικὸ εἶναι βασικὸς ὄρος γιὰ νὰ πετύχῃ τὸ πανεπιστημιακὸ ἔργο, καὶ φροντίζουν νὰ μπαίνουν στὰ πανεπιστήμια οἱ καλύτεροι ἐπιστήμονες ἐνὸς τόπου. Τὴν πιὸ βαριὰ εὐθύνη γι' αὐτὸ τὴν ἔχουν συνήθως οἱ σχολές, ἀλλὰ καὶ ἡ Πολιτεία κάθε ἄλλο παρά ἀνεύθυνη εἶναι.

Β. ΟΙ ΦΟΙΤΗΤΕΣ

1. Ἡ ἐπιλογή τους.

α. Ἡ ἀνάγκη καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐπιλογῆς. — Τὴν ἴδια βασικὴ σημασία γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς σχολῆς ἔχει καὶ ἡ ποιότητα τῶν φοιτητῶν της. Δὲν εἶναι ὁ κάθε νέος κατάλληλος γιὰ ἐπιστημονικὲς σπουδές, παρὰ μόνον ὅσοι ἔχουν ἔντονα θεωρητικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ σχετικὲς πνευματικὲς ἰκανότητες. Καὶ ὁ καθένας πάλι ἀπ' αὐτοὺς εἶναι καταλληλότερος γιὰ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὸ ἐπάγγελμα ποὺ ταιριάζει μὲ τὸ φυσικὸ του. Μιὰ σχολὴ λοιπὸν γιὰ νὰ δουλέψῃ καλὰ, πρέπει νὰ διαλέξῃ τοὺς πιὸ ἰκανοὺς ἀπ' ὅσους τὸ φυσικὸ τους τοὺς προορίζει γιὰ τὴν ἐπιστήμη τῆς σχολῆς αὐτῆς καὶ τὸ ἀντίστοιχο ἐπάγγελμα. Ἐτσι ἡ φιλοσοφικὴ π. χ. σχολὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἐργάζεται σωστὰ μὲ νέους ποὺ πηγαίνουν σ' αὐτὴ ἀπὸ ἐξωτερικοὺς μόνον λόγους, χωρὶς νάχουν πραγματικὴ κλίση, ἐσωτερικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ καμιά ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη της. Καὶ πολὺ λιγότερο μπορεῖ νὰ δουλέψῃ, ὅταν ἔκτος ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον λείπουν ἀπὸ τοὺς φοιτητὲς καὶ οἱ πνευματικὲς ἰκανότητες οἱ ἀπαραίτητες γιὰ τὴν σπουδὴ μιᾶς ἐπιστήμης, ἢ ὅταν ἔχουν κλίση καὶ ἰκανότητα, τοὺς λείπη ὁμως ἡ προετοιμασία ἀπὸ τὴν μέση παιδεία ποὺ χρειάζεται γιὰ ἐπιστημονικὲς σπουδές. Κοντὰ ὁμως σ' αὐτὸ ὅσοι λογαριάζουν νὰ πάρουν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δασκάλου πρέπει νάχουν κλίση καὶ ἰκανότητα γι' αὐτό, καὶ ἀκόμα νὰ εἶναι ἠθικοί, γεροὶ

καί ζωντανοί, ποτισμένοι από τή χαρά τῆς ἐργασίας καί τῆς ζωῆς. Χρειάζεται δηλαδή γιά τὸ πανεπιστήμιο αὐστηρή ἐπιλογή με βασικὸ κριτήριον τὴν κλίση καί τὴν ἱκανότητα τοῦ καθενός. Μὰ καί πιὸ πέρα τὸ συμφέρον κάθε τόπου ἐπιβάλλει ἢ ἐπιλογή νὰ γίνεται ἀνάμεσα στοὺς ἱκανότερους νέους πού μπορεῖ νὰ δώσῃ ὁ τόπος αὐτός γιά τέτοιες σπουδές. Ἐπιλογή ὅμως με τέτοιο νόημα καί τόσο πλάτος εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνῃ. Καί ἂν ἀκόμα δὲν ἐμπόδιζαν σ' αὐτὸ κοινωνικοί, οἰκονομικοί καί ἄλλοι λόγοι, δὲν ἔχομε οὔτε μπορεῖ νὰ ἔχωμε κανένα μέσο πού νὰ ξεχωρίζωμε ἀντικειμενικά καί ἀπὸ πρὶν σὲ τέτοιο σημεῖο τίς διαφορὲς ἰδιοφυΐες, σὲ ἀνώτερα μάλιστα ἐπαγγέλματα, καί νὰ ὀρίζωμε: αὐτὸς εἶναι ἱκανὸς γιά δάσκαλος ἢ γιατρός, ὁ ἄλλος γιά δικηγόρος κλπ.

Ἄν ὅμως τέτοιο εἰδικὸ ξεχώρισμα δὲ γίνεται ἀντικειμενικά καί εἶναι ἔργο προσωπικὸ τοῦ κάθε νέου νὰ βρῆ τὸν ἑαυτό του, μπορούμε μόλα ταῦτα νὰ πετύχωμε ὥστε στὸ πανεπιστήμιο νὰ πηγαίνουν μονάχα οἱ ἱκανοί, καί ὡς ἕνα μάλιστα σημεῖο οἱ ἱκανοὶ σὲ ὀρισμένες κατευθύνσεις. Καί θὰ τὸ πετύχωμε ὄχι με μηχανικὰ μέσα, ἀλλὰ μέσα στὴ σχολικὴ πράξη καί ζωὴ, στὴν ἐφαρμογὴ, με τὴν κατάλληλη ὀργάνωση τῆς παιδείας γενικά καί τῆς ἐργασίας τῆς. Μέσα σ' αὐτὴ, ὅταν εἶναι καλὰ ὀργανωμένη, θὰ γνωρίσωμε τὸ κάθε παιδί. Ἀπὸ τὸ δημοτικὸ κιόλας σχολεῖο βλέπομε με τὸν καιρὸ νὰ ξεχωρίζουν σιγὰ σιγὰ ἀπὸ τὰ παιδιά πού τὰ ἐξουσιάζουν πραχτικὰ ἐνδιαφέροντα ὅσα δείχνουν μεγαλύτερη ἀφαιρετικὴ ἱκανότητα κι ἐνδιαφέρονται καί γιά ἐνέργειες καί θέματα θεωρητικά. Ἀπὸ τὰ παιδιά αὐτά, ἄσχετα ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ καί οἰκονομικὴ τους θέση, πρέπει νὰ παίρνουν τὰ ἱκανότερα ὅσα μέσα σχολεῖα ἔχουν κανονίσει πρόγραμμα καί μέθοδο ἀπάνω σὲ τέτοιους τύπους, πού μπορούμε νὰ τοὺς ποῦμε θεωρητικούς, σὰν ἀντίθεση με τοὺς ἄλλους, τοὺς πραχτικούς. Νὰ τὰ παίρνουν ὅταν ἔχη ὀπωσδήποτε ξεκαθαρίσει ὁ τύπος τους, στὰ 12 περίπου χρόνια τους, χωρὶς αὐτὸ ν' ἀποκλείη νὰ πᾶνε σὲ τέτοια σχολεῖα καί ἄλλα παιδιά πού θὰ φανέρωναν ἀργότερα τὴν ἴδια κλίση. Με τὰ χρόνια πάλι μέσα στις γυμνασιακὰς τάξεις ξεχωρίζουν οἱ μαθητὲς με τὸ ἐντονώτερο θεωρητικὸ ἐνδιαφέρον καί τὴ μεγαλύτερη πνευματικὴ ἱκανότητα. Καί τὸ ξεχώρισμα σὲ ὀρισμένους νέους προχωρεῖ πιὸ πέρα, καί ἄλλοι δείχνουν μεγαλύτερη κλίση κι ἐπίδοση στὰ ἱστοριοφιλολογικὰ μαθήματα, ἄλλοι στὰ φυσικομαθηματικά ἢ καί μόνο στὰ τελευταῖα, καί ἄλλοι στίς ἐφαρμογές των, ἐνῶ πολλοὶ ἔχουν μιὰ καθολικὴ ἀνώτερη ἐπίδοση με πολλές ἱκανότητες. Ὅλα αὐτὰ με τὴν προϋπόθεση ὅτι ἡ ἐργασία στὰ γυμνάσια εἶναι ἔτσι ὀργανωμένη, πού ὁ μαθητὴς νὰ βρῆσκη τίς εὐκαιρίες γιά νὰ δοκιμάσῃ κι ἐκδηλώσῃ τὸν ἑαυτό του. Ἄν τώρα οἱ πανεπιστημιακὰς σχολὲς παίρνουν μόνο τοὺς ξεχωριστοὺς αὐτοὺς νέους με τὴν πιὸ χτυπητὴ θεωρητικὴ κλίση καί πνευματικὴ ἱκανότητα, ἔχουν τουλάχιστο μιὰ ἐγγύηση πὼς οἱ φοιτητὲς τους μποροῦν ν' ἀκολουθήσουν ἐπιστημονικὸ στάδιο. Περὶσσότερο ἀπ' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ. Δὲν μπορεῖ ὅπως εἶπα νὰ ὀριστῆ ἀπὸ πρὶν ποιά σχολὴ πρέπει ν' ἀκολουθήσῃ ὁ κάθε νέος. Τὴν ἀπόφαση θὰ τὴν πάρῃ ὁ καθένας μόνος του με προσωπικὴν πιά εὐθύνη· οἱ ἄλλοι μόνο συμβουλευτικὴ ὑπόδειξη τὸ πλὴν νὰ τοῦ κάνουν.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω φάνηκε πὼς ἐκεῖνοι πού μποροῦν νὰ δώσουν ἔγκυρη γνώμη γιά τὴν κλίση καί τὴν ἱκανότητα ἐνὸς παιδιοῦ, εἶναι

πρῶτα ἀπ' ὅλα οἱ ἴδιοι οἱ δάσκαλοι, καὶ στὸ δημοτικὸ σχολεῖο, καὶ πολὺ περισσότερο στὸ γυμνάσιο. Τὸ ἀπολυτήριον τοῦ τελευταίου μὲ τὴ βαθμολογία στὰ διάφορα μαθήματα καὶ τ' ἀτομικὰ σημειώματα τοῦ καθηγητικοῦ συλλόγου γιὰ τὸν κάθε νέο πού τὸν κρίνουν ἄξιο γιὰ τὸ πανεπιστήμιον, εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου τὸ πιὸ πραχτικὸ καὶ σίγουρον μέσον γιὰ τὴν ἐπιλογή, μὲ τὴν προϋπόθεσιν βέβαια ὅτι τὸ προσωπικὸ τῆς μέσης παιδείας καὶ ἱκανὸ εἶναι καὶ σὲ ἀνώτερον ἠθικὸ ἐπίπεδον στέκει. Νομίζω μάλιστα ὅτι μὲ τέτοιους ὅρους νέα δοκιμασία μὲ εἰσιτήριες ἐξετάσεις εἶναι περιττή. Καὶ ἂν ὅμως ἡ ἀνάγκη νὰ μὴ *numerus clausus* γιὰ τὸ πανεπιστήμιον ἢ καὶ ἄλλοι λόγοι ἐπιβάλλουν καὶ νέα δοκιμασία, γιὰ τ' ἀποτελέσματά της σωστὸ εἶναι νὰ λογαριάζεται πολὺ σοβαρὰ καὶ ἡ γνώμη τοῦ καθηγητικοῦ συλλόγου καθὼς καὶ τὸ ἀπολυτήριον. Φυσικὰ μὲ ὅλα αὐτὰ θὰ γίνωνται καὶ λάθη, καὶ στοὺς διαλεχτοὺς ἀκόμα θὰ βρίσκωνται καὶ νέοι πού δὲν ἐνδιαφέρονται πραγματικὰ γιὰ ἐπιστημονικὰς σπουδὰς, καὶ ἄλλοι ἴσως πού τοὺς πέφτει δύσκολο τέτοιο στάδιον. Αὐτὸ θὰ τὸ δείξῃ ἡ πανεπιστημιακὴ τους φοίτησις, καὶ εἶναι πιά δουλειὰ τοῦ πανεπιστημίου νὰ ὀργανώσῃ ἔτσι τὴν ἐργασίαν του, πού τέτοιοι νέοι νὰ παίρνουν νωρὶς ἄλλο δρόμον πρὸ ταιριαστὸ σ' αὐτούς.

β. Ἡ ἐπιλογή σὲ ξένα πανεπιστήμια. — Ἐπιλογή ὅπως τὴν εἶδαμε παραπάνω δὲ γίνεται πρῶτον. Παντοῦ ὅμως ἀνησυχοῦν γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ καὶ προσπαθοῦν νὰ τὸ ἀντικρίσουν μ' ἐλαστικότερη ὀργάνωσιν τῆς παιδείας, μὲ διαφοροποίησιν τῆς ἐργασίας της καὶ ἄλλα μέσα πού δὲν μποροῦμε νὰ τὰ ἐξετάσωμε ἔδῳ. Ἡ κατάστασις δὲν εἶναι βέβαια ἰδανικὴ. Στὴ μέση παιδεία πηγαίνουν κυρίως τὰ παιδιὰ πού ἔχουν τὰ μέσα γιὰ σπουδὰς ἀνώτερες, καὶ ἡ ἐπιλογή, ὅσο καὶ ἂν γίνεται ὀλοένα αὐστηρότερη, περιορίζεται πάντα σὲ κύκλον στενόν. Ἔτσι εἶναι φυσικὸ ν' ἀποκλείωνται ἀπὸ τ' ἀνώτερα σχολεῖα πολλοί, πού τὸ φυσικόν τους τοὺς προόριζε γιὰ τέτοια μὀρφωσις, καὶ νὰ φοιτοῦν σ' αὐτὰ ἄλλοι πολὺ μετριότεροί τους. Τὴ σπουδαία αὐτὴ ἀποψη τοῦ προβλήματος, τὴν κοινωνικὴν, τὴν ἀντικρίζουν προπάντων μὲ ὑποτροφίας, πού εὐκολύνουν ἐξαιρετικὰ μὰ φτωχὰ παιδιὰ τοῦ δημοτικοῦ νὰ σπουδάσουν σὲ ἀνώτερα σχολεῖα, καὶ μερικὰ πρὸ πέρα ἀκόμα, σὲ σχολὰς πανεπιστημιακὰς. Τὸ ποσοστὸν εἶναι μικρόν, μὰ ἡ προσπάθειαι γίνεται ὀλοένα ἐντονώτερη. Ἄν ὅμως μὲ τέτοιους ὅρους δὲν μπορῇ ἡ ἐπιλογή στὰ γυμνάσια νὰ γίνῃ ὅπως θὰ ἔπρεπε, ἡ ἐργασία σ' αὐτὰ εἶναι τέτοια, πού πολὺ δύσκολα παίρνουν ἀπολυτήριον μετριότατον ἢ καὶ ἀκατάρτιστον νέον. Οὔτε τὸ *baccalaureat* δίνεται σὲ ὅποιον τύχει στὴ Γαλλίαι, οὔτε τὸ γυμνασιακὸ πτυχίον στὴ Γερμανίαι. Οἱ ἀπόφοιτοί τους ἔχουν κατὰ μέσον ὄρον γενικὴ μὀρφωσιν καλὴν καὶ μυαλὸ δουλεμένο. Ἡ μὀρφωσις αὐτὴ εἶναι βέβαια κάποιαι ἐγγύησις γιὰ τὴς πανεπιστημιακὰς σπουδὰς, μόνον ὅμως αὐτὴ δὲ φτάνει. Νέα ἐπιλογή δὲ γίνεται καὶ ὅσοι ἔχουν πτυχίον γυμνασίου μποροῦν νὰ πάνε ἂν θέλουν στὸ πανεπιστήμιον. Ἔτσι τὰ παράπονα τῶν πανεπιστημιακῶν γιὰ τὴν ποιότητα τῶν φοιτητῶν δὲν εἶναι σπάνια, καὶ μάλιστα στὴ Γερμανίαι, ὅπου καὶ ἡ ἀνησυχία ἦταν μεγαλύτερη καὶ οἱ προτάσεις γιὰ τὴν διόρθωσιν περισσότερες. Τὸ κακὸν ὅμως μετριάσεται ὡς ἕνα σημεῖον μὲ τὸ σύστημα καὶ τὴν αὐστηρότητα τῆς πανεπιστημιακῆς ἐργασίας. Οἱ κρατικὰς ἐξετάσεις π. χ. στὴ Γερμανίαι γιὰ τὸ προσωπικὸν τῆς μέσης παιδείας εἶναι τόσο αὐστηροί, πού

άνικανος ή άκατάρτιστος φοιτητής δέν μπορεί νά περάση. Καί είναι μά-
λιστα χαρακτηριστικό πώς όποιος άποτύχη δυό φορές στις έξετάσεις
αυτές, δέν έχει πιά τό δικαίωμα νά ξαναδώση, άποκλείεται για πάντα
άπό τό δασκαλικό έπάγγελμα. Καί στη Γαλλία τό έπαγγελματικό πτυ-
χίο δέν είναι εύκολο. Στη χώρα όμως αυτή ξεχωρίζουν μέ αυστηρότα-
τους καί όχι τυπικούς διαγωνισμούς άπό τους άπόφοιτους τών γυμνα-
σίων τους φοιτητές καί τους πτυχιούχους τής φιλοσοφικής σχολής τους
πιό διαλεχτούς, καί μέ ύποτροφίες καί άλλα μέσα τους βοηθούν νά τρα-
θήξουν πιό έμπρός άπό τους άλλους. "Έτσι τό άνώτερο προσωπικό τής
μέσης παιδείας, οί *agregés*, είναι άληθινά προσωπικό έξαιρετικό. 'Από
τή σύντομη αυτή έκθεση βλέπομε πώς ή κατάσταση σχετικά μέ τήν έπι-
λογή τών φοιτητών καί σέ χώρες προχωρημένες στόν πολιτισμό δέν
είναι όπως είπα ιδανική. Πουθενά όμως δε λείπει ή προσπάθεια νά τήν
καλυτερεύουν όλο καί περισσότερο.

2. 'Η φοιτητική ζωή.

α. 'Η σημασία της.—'Εκτός όμως άπό τή σωστή έπιλογή τών φοι-
τητών, καί ή φοιτητική ζωή έχει όπως είδαμε μεγάλη σημασία. Γιατί
βοηθά νά ολοκληρωθή όχι μόνο ή έπιστημονική, ή έπαγγελματική καί
γενική μόρφωσή τους, αλλά καί ή μόρφωση τών χαρακτήρων που πη-
γάζει άπό τή φύση τής έπιστημονικής έργασίας. Αυτό βέβαια, άν είναι
όργανωμένη όπως πρέπει καί στηρίζεται σέ στερεή βάση· άλλιώς άντι-
ώφέλεια μπορεί νάχωμε πιό πολύ ζημιά. Καί στερεή βάση είναι ή δια-
λεχτή ποιότητα τών φοιτητών καί τών καθηγητών, ή φιλική καί μορφω-
τική σχέση ανάμεσά τους, καί ή σοβαρή έπιστημονική έργασία. Τότε καί
οί σκοποί που ένώνουν τους φοιτητές σέ συλλόγους καί συντροφίες, δέν
μπορούν ν' αντιμάχωνται τό πανεπιστημιακό έργο, παρά θά τό βοηθούν,
ύψώνοντας τήν οργανωμένη φοιτητική ζωή σέ παράγοντα μορφωτικό.
'Ενώσεις καί σύλλογοι πολλών ή λίγων φοιτητών άπό τήν ίδια ή καί
διάφορες σχολές μέ κοινά ένδιαφέροντα καί κοινούς σκοπούς δίνουν
εύκαιρίες για υπεύθυνη δράση καί ποικιλότροπη ζωή: 'Ενώσεις μέ σκο-
πούς έπιστημονικούς καί μορφές άτομικής καί όμαδικής έργασίας, όπου
τό άτομο καί ή όμάδα κινούνται πιό αυθύπαρχτα καί πιό έλεύθερα άπ'
ό,τι μπορεί νά γίνη μέσα στό στενό πανεπιστημιακό πρόγραμμα. 'Ενώ-
σεις μέ σκοπούς καλλιτεχνικούς — μουσική, τραγούδι, θέατρο — ένώσεις
άθλητικές καί ψυχαγωγικές· ένώσεις μέ σκοπό τήν πρόνοια για τόν ίδιο
τό φοιτητή — συσσίτιο, φτηνά καί υγιεινά δωμάτια, οικονομική βοήθεια
όπου χρειάζεται κ. ά.—, ακόμα κι ένώσεις για δράση κοινωνική έξω
άπό τό πανεπιστημιακό περιβάλλον, δράση σύμφωνη καί ανάλογη μέ
τις ίκανότητες του φοιτητή καί τήν άποστολή του. Τέτοιες καί άλλες πα-
ρόμοιες ένώσεις πλαταίνουν καί δυναμώνουν τήν πανεπιστημιακή έρ-
γασία καί μόρφωση, περιβάλλουν τό πανεπιστήμιο μέ άτμόσφαιρα έ-
ξυψωτική, όπου ό νέος ζή τή χαρά τής δουλειάς, τής δημιουργίας, όπως
καί τό χρέος στόν έαυτό του καί στό κοινωνικό κι έθνικό σύνολο όπου
άνήκει. Μ' αυτό δέν έννοώ νά ντυθής ή φοιτητική νεολαία τό ράσο του

άσκητῆ· ἡ ἔννοια, τὸ αἶσθημα τοῦ χρέους καὶ τὸ σοβαρὸ ἀντίκρισμα τῆς ἀτομικῆς καὶ ὁμαδικῆς ἀποστολῆς. Κάθε ἄλλο παρὰ ἀποκλείει τὴ χαρὰ τῆς ζωῆς, καὶ τὴν τρελὴ ἀκόμα χαρὰ. Οὔτε τὸ χρέος σημαίνει νέκρα, οὔτε καὶ ἡ σοβαρότητα ἔχει σχέση μετὰ τῆ σοβαροφάνεια.

Πλούσια ὅμως φοιτητικὴ ζωὴ μετὰ τὸ νόημα ποῦ εἶδαμε, θάχουμε μόνον ὅταν κέντρο καὶ πηγὴ τῆς εἶναι ὁ ἴδιος ὁ φοιτητικὸς κόσμος, ὅταν πηγάζη ἀπὸ μέσα του, ἀπὸ τὴ δική του ποιότητα, τὶς δικές του ἀνάγκες καὶ ὁρμές, καὶ ὄχι ἀπ' ἔξω καὶ «κατ' ἐπιταγήν». Ἀλλιῶς φτιάνομε ἀπλὰ σχήματα χωρὶς οὐσιαστικὸ περιεχόμενον. Ἀπαραίτητη ἐπομένως προϋπόθεση γι' αὐτὴ εἶναι ἡ ἐλευθερία τῶν φοιτητῶν. Ἐλεύθεροι νὰ ὀργανώνουν τὴ ζωὴ τους, νὰ βάζουν σκοποὺς στὶς ἐνώσεις των καὶ νὰ προσπαθοῦν νὰ τοὺς πραγματοποιήσουν βρίσκοντας γι' αὐτὸ τὰ πιὸ σωστὰ μέσα, ἐλεύθεροι νὰ ἐκφράσουν τὴ γνώμη τους, νὰ συζητοῦν, νὰ δέχωνται ἢ ὄχι τὶς γνώμες τῶν ἄλλων. Ἔτσι μόνον ἔχομε ὑπεύθυνη καὶ γόνιμη δράση, καὶ ἔτσι ἀναπτύσσονται ἀρετὲς ὅπως ἡ πρωτοβουλία, τὸ αἶσθημα τῆς εὐθύνης, τὸ ἠθικὸ σθένος, ἡ ἐσωτερικὴ πειθαρχία κ. ἄ.

β. Ἡ ἐλευθερία τῶν φοιτητῶν στὴν ὀργάνωσή τους καὶ τὰ ὄριά της.—Ἐδῶ ὅμως προβάλλει τὸ σοβαρότατο ἐρώτημα, ἂν μὴ καὶ πρέπει νὰ δοθῆ τοὺς φοιτητῆς ἀπόλυτη ἐλευθερία γιὰ κάθε ἐνωση ποῦ ζητοῦν. Ἡ ἀπάντηση εἶναι ἀρνητικὴ. Ἡ φοιτητικὴ ιδιότητα ποῦ ὁ ἴδιος ὁ νέος διάλεξε ἐλεύθερα, βάζει στὴν προσωπικὴ του δράση, καθὼς καὶ στὴν ὁμαδική, καὶ ἄλλα ὄρια εἰδικότερα ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὄρια ποῦ περιορίζουν κάθε πολίτη. Ἔτσι δὲν μπορεῖ νὰ νοηθῆ φοιτητικὴ ἐλευθερία γιὰ ἐνώσεις ποῦ ἄμεσα ἐμποδίζουν, ζημιώνουν ἢ ἐκμηδενίζουν τὸ σκοπὸ ποῦ θέλει καὶ πρέπει ὁ νέος νὰ πετύχη μετὰ τὶς πανεπιστημιακὲς του σπουδές, δηλαδὴ τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ μὀρφωσή του. Τέτοια ὄρια στὴν ἐλευθερία τους οἱ ἴδιοι οἱ φοιτητῆς θὰ βάζουν μόνον τους ἢ θὰ τ' ἀναγνωρίζουν καὶ θὰ τὰ ζητοῦν, ὅπως θὰ ζητοῦν καὶ τὴ συνεργασία μετὰ τοὺς καθηγητῆς των καὶ τὴν καθοδήγηση ἀκόμα, ἂν στὶς ἀκαδημαϊκὲς τους σπουδὲς τοὺς ἔχη σπρώξει ἀνάγκη ἐσωτερικὴ, ἂν τὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ κατέχη ἀξία τῆ θέσης του καὶ τὸ συνδέη μετὰ τὸ φοιτητικὸν κόσμον σχέση μορφωτικὴ καὶ φιλική. Τότε δὲ θὰ προβάλλουν καὶ σκοποὺς σὰν τοὺς παραπάνω. Καὶ ἂν τυχόν ὅμως ἡ ὁρμὴ τῆς νιότης τοὺς παραστρατίσῃ σ' ἐνώσεις ποῦ ἀντιμάχονται τὸν ἴδιο τους τὸ σκοπὸ, τότε οἱ πανεπιστημιακὲς ἀρχὲς δὲν ἔχουν παρὰ νὰ τοὺς τὸν θυμίζουν μετὰ ὅλες του τὶς συνέπειες. Μόνον μ' αὐτὸ τὸ νόημα μπορεῖ νὰ σταθῆ ἐλευθερία τῶν φοιτητῶν σχετικὰ μετὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς φοιτητικῆς ζωῆς των, καὶ μόνον ἔτσι ἡ ζωὴ αὐτὴ ἔχει ἀληθινὰ μορφωτικὲς ἀξίες ποῦ βοηθοῦν, συμπληρώνουν καὶ ὀλοκληρώνουν τὸ ἔργο τοῦ πανεπιστημίου. Καὶ ἂν τέτοια ζωὴ ἔχη σημασία γιὰ τὴν ἀκαδημαϊκὴ μὀρφωσιν κάθε τόπου, πολὺ μεγαλύτερη εἶναι ἢ σημασία της σὲ χώρες ὅπου οἱ ὄροι τῆς ἐξωπανεπιστημιακῆς, τῆς κοινωνικῆς ζωῆς δὲν εἶναι καὶ τόσο εὐνοϊκοὶ γιὰ τὴν πραγματικὴ μὀρφωσιν ἑνὸς νέου ἀκαδημαϊκοῦ πολίτη. Σὲ τέτοια βέβαια περίπτωσιν καὶ οἱ δυσκολίες ποῦ θὰ βρῆ ἢ σωστὴ ὀργάνωσιν εἶναι πολὺ μεγαλύτερες, τὶς ἀντικρίζει ὅμως ἀποτελεσματικὰ ἢ σοβαρὴ προσπάθεια νὰ συγκεντρώνωνται στὰ πανεπιστήμια καθηγητικὲς καὶ φοιτητικὲς δυνάμεις ἀπὸ τὶς καλύτερες ποῦ μπορεῖ νὰ διαθέσῃ μιά τέτοια χώρα.

Γ. ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

1. Γενικές αρχές.

α. Καί· πάλι ἡ ἔννοια τοῦ ἐπιστήμονα. — “Ἄλλο μέσο γιά τήν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ εἶναι ὅπως εἶδαμε τὸ πρόγραμμα τῶν σπουδῶν. Τὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ καὶ ἡ ποιότητα τῶν φοιτητῶν εἶναι βέβαια κάτι πρωταρχικόν, ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιά νὰ πετύχη ὁ σκοπὸς τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς. Γιατί καὶ ἂν ὑποθέσωμε πὼς μπορούμε νὰ δώσωμε τὸ καλύτερο πρόγραμμα, ὅταν προσωπικὸ καὶ φοιτητὲς δὲν ἀξίζουν, προκοπὴ δὲ θάχωμε καμιά. Καὶ τὸ πρόγραμμα ὅμως δὲν εἶναι ὅσο ἀθῶο φαίνεται ἀπὸ τὴν πρώτη ματιά. Γιατί ἂν τὸ καλὸ πρόγραμμα δημιουργῆ τοὺς ὄρους, ὅπου οἱ δύο πρῶτοι παράγοντες, ὅταν εἶναι ἱκανοί, μπορούν νὰ δουλέψουν σωστὰ καὶ νάχουν τὴν πιὸ μεγάλη ἀπόδοση, τὸ κακὸ φέρνει τόσα ἐμπόδια, πὺ ἀδυνατίζει πάρα πολὺ ἢ κι ἐκμηδενίζει κάποτε κάθε προσπάθεια. Τῇ μεγάλῃ σημασίᾳ τοῦ στό ἔργο μιᾶς σχολῆς θὰ τῇ δοῦμε ἀργότερα καθαρότατα, ὅταν θὰ ἔρθωμε στὴ δική μας κατάσταση. Καὶ ἀκριβῶς ἡ κατάστασις αὐτὴ μὲ ἀναγκάζει νὰ ἐπιμείνω περισσότερο στὸ πρόγραμμα τῶν σπουδῶν, πὺ εἶναι ἄλλωστε πρόβλημα πολυσύνθετο καὶ παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες. Ἰκαὶ πρῶτα θὰ ἰδοῦμε τίς γενικὲς ἀρχές πὺ χρειάζονται γιά τὴ θεμελίωσίν του ἄσχετα ἀπὸ τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη σύγχρονη πραγματικότητα, καὶ ὕστερα θὰ ἐξετάσωμε σύντομα τὴν ἐφαρμογὴ τους σὲ μερικές ξένες χώρες.

Προϋπόθεσις σὲ ὅ,τι θὰ εἰπῶ παρακάτω εἶναι πὺ στὴ φιλοσοφικὴ σχολὴ θὰ πηγαίνουν νέοι πὺ ἀπὸ τὸ φυσικόν τους προορίζονται γιά τέτοιες σπουδές, ἢ τοῦλάχιστο νέοι μ' ἐντονη θεωρητικὴ κλίση καὶ σχετικὲς πνευματικὲς ἱκανότητες. Κοντὰ ὅμως σ' αὐτὰ χρειάζονται ὅπως εἶδαμε καὶ γερὴ γενικὴ μόρφωσις. Νὰ ἔχουν δηλαδὴ κατατοπιστῆ καλὰ στὰ βασικά μαθήματα τοῦ κλασικοῦ γυμνασίου, ὄχι μόνο τὰ ἱστορικο-φιλολογικά, ἀλλὰ καὶ τὰ φυσικομαθηματικά. Νὰ κατέχουν τὰ στοιχεῖα τους ἔτσι, πὺ βοηθημένοι καὶ ἀπὸ κάποια φιλοσοφικὴ προπαιδεία νάχουν ἀνοίξει τὴ ματιά τους πρὸς τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος καὶ τονώσῃ τὸν πόθον γιά νὰ τὸν κατακτήσουν. Καὶ ἀκόμα μὲ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ νὰ ἔχη δουλευτῆ μυαλὸ καὶ ψυχὴ, νὰ ἔχουν συνηθίσει στὴν πνευματικὴ πειθαρχία, νὰ μπορούν νὰ ἐργάζονται εὐσυνείδητα, συστηματικὰ καὶ μὲ κάποια αὐθυπαρξία, καὶ νὰ διατυπώνουν γραπτὰ καὶ προφορικὰ τίς σκέψεις τους μὲ αὐστηρὸ λογικὸ εἶρμόν.

Ὁ διπλὸς σκοπὸς τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, ὁ ἐπιστημονικὸς καὶ ὁ ἐπαγγελματικὸς, εἶδαμε πὺ ἀπὸ μιὰ ἄποψη συνυφαίνονται ἔτσι, πὺ μπορούμε νὰ εἰποῦμε ὅτι στὸ βάθος ταυτίζονται: σκοπὸς τῆς νὰ μορφώσῃ ζωντανούς ἐπιστήμονες. Ξαναθυμίζω ὅ,τι εἶπα γιά τὸν ὄρον αὐτὸν καὶ συμπληρώνω. “Ἐνας τέτοιος ἐπιστήμονας εἶναι ἄνθρωπος πνευματικὸς πὺ ἔχει δώσει μορφή στὸν ψυχικόν του κόσμον, τὸν ἔχει ὀργανώσῃ μὲ κέντρο τὴν ἐπιστῆμην του. Ἐχει δουλέψῃ μ' αὐτὴ μυαλὸ καὶ ψυχὴ, ἢ συνείδησίν του ἔχει πάρει θεωρητικὸ προσανατολισμόν, καὶ ἰδιαίτερα τὸν προσανατολισμόν, τὸ ἀντίκρισμα τῆς δικῆς του ἐπιστῆμης, κατέχει μεθόδους, βασικὲς ἔννοιες, γνώσεις καὶ προβλήματα τῆς, καὶ

είναι σὲ θέσῃ νὰ δουλέψῃ σωστά καὶ γόνιμα ὁποιοδήποτε θέμα της. Δὲν εἶναι ἄνθρωπος ἀπομονωμένος σὲ μιὰ στενὴ καὶ θεόκλειστη εἰδικότητα, ὅπως δὲν εἶναι οὔτε τελειωμένος καὶ σταματημένος. Ἐσωτερικὴ ἀνάγκη τὸν σπρώχνει ν' ἀνανεώνεται πάντα, τὴν ἐπιστήμη του τὴν ἀντικρίζει σὰ μιὰ ἐκδήλωση τοῦ καθολικοῦ πνεύματος, καὶ ὀλοένα βαθαίνοντάς την προσπαθεῖ νὰ μπῆ στὴν κοινὴ πηγὴ της καὶ νὰ πλησιάσῃ τὸ πνεῦμα αὐτὸ στὴν ὁλότητά του, περισσότερο ἢ λιγότερο ἀνάλογα μὲ τὴ δυναμικότητά του.

Ἔτσι ὅμως ὥριμος, ὅπως τὸν εἶδαμε παραπάνω, δὲν μπορεῖ νὰ βγῆ ἓνας νέος ἐπιστήμονας οὔτε καὶ ἀπὸ τὴν τελειότερη φιλοσοφικὴ σχολή. Γι' αὐτὸ χρειάζεται καιρὸς καὶ ἀδιάκοπος ἀγώνας καὶ μὲ τὸν ἑαυτὸ μας καὶ μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης καὶ μὲ τὴ ζωὴ γενικότερα. Ἡ σχολὴ ὅμως πρέπει καὶ μπορεῖ νὰ τὸν βοηθήσῃ γιὰ νὰ ἐτοιμαστῆ γιὰ τέτοιον ἀγώνα, νὰ γυμνάσῃ τὶς ἱκανότητές του, νὰ θεμελιώσῃ τὴ βάση γι' αὐτόν. Ὄταν ἔτσι ἀντικρίζωμε τὸν ἐπιστήμονα καὶ τὸ ἔργο τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, δὲν μποροῦμε νὰ εἰποῦμε πὼς μιὰ σχολὴ πετυχαίνει τὸ σκοπὸ της, ἅμα βγάξῃ ἓνα νέο πού ξέρει πολλά καὶ ἀπ' ὅλα τὰ μαθήματά της, πού ἔχει φορτώσει τὴ μνήμη του μὲ σωροὺς γνώσεις καὶ τὸ μυαλό του εἶναι ἀδούλευτο, δὲν ἔχει ζήσει ἀληθινὰ τὴν ἀξία οὔτε μιᾶς ἐπιστήμης, δὲν μπορεῖ νὰ σκεφτῆ, νὰ δουλέψῃ ἐπιστημονικά. Τὸ μόνον πού ἐτοιμάζει ἔτσι εἶναι ὁ ἄνθρωπος — ἄθροισμα, ὁ χορτασμένος πιά ἀπὸ γνώσεις, καὶ ἂν δὲν τὸν βοηθᾷ τὸ φυσικὸ του, πνευματικὰ ἀποτελειωμένος. Καὶ γιὰ νὰ φέρω καὶ ἄλλα παραδείγματα ἀπὸ τὴ δική μας πραγματικότητα, δὲν μποροῦμε νὰ εἰποῦμε πὼς ἡ σχολὴ βγάξῃ ἓνα νέο εἰδικὰ μορφωμένο στὴν ἱστορικὴ π. χ. ἐπιστήμη, πὼς ἔχει τὴ βάση γιὰ νὰ γίνῃ μὲ τὸν καιρὸ καλὸς ἱστορικός, ἓνας νέος πού ἔμαθε ἔστω καὶ συστηματικὰ ὅλα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ὅλων τῶν ἐποχῶν, ἀκόμα καὶ μὲ τὶς λεπτομέρειές των, κι ἔχει ἀκούσει πολλά καὶ γιὰ τὶς ἱστορικὲς μεθόδους. Τέτοιος νέος εἶναι στὸ βάθος ἀνιστόρητος, καὶ οὔτε σὰ δάσκαλος τῆς ἱστορίας στὸ γυμνάσιο θάναί καλός. Ἀντίθετα ὁ νέος πού κατέχει βέβαια στὰ κύρια σημεῖα της τὴν ἱστορία, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐσωτερικὴ συνάρτηση τῶν γεγονότων, ἔχει ὅμως μελετήσῃ κατὰ βάθος μιὰ ἱστορικὴ περίοδο καὶ ξέρει τὶς σπουδαιότερες πηγές της· πού ἔχει δουλέψῃ σὲ ὀρισμένη περιοχὴ ἔστω κι ἓνα μικρὸ κομμάτι ἀπὸ τὶς πηγές καὶ σύμφωνα μὲ τὴ μέθοδο πού ἀπαιτεῖ ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ· πού ἔχει ἀνοίξει τὰ μάτια του σὲ βασικὰ ἱστορικὰ προβλήματα, ἀγωνίστηκε ὁ ἴδιος μὲ τὴ λύση τους, ἔζησε τὴν ἱστορικὴ σκέψη, τὸν τρόπο πού ἀντικρίζει τὸ θέμα του ὁ ἱστορικός, καὶ τελειώνοντας τὸ πανεπιστήμιον εἶναι ἱκανὸς καὶ ποθεῖ νὰ συνεχίσῃ τέτοια ἐργασία. Αὐτὸς ὅταν πάῃ στὸ σχολεῖό του, θάναί σὲ θέσῃ νὰ διδάξῃ καλὰ ὄχι μόνον τὴν περίοδο πού μελέτησε, παρὰ γενικὰ ἱστορία, γιατί θὰ μπορῆ καὶ θὰ θέλῃ νὰ μελετήσῃ ὅπως πρέπει καὶ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἱστορικὴ περίοδο. Τὸ ἴδιο δὲν μποροῦμε νὰ εἰποῦμε πὼς μορφώνεται ἓνας φοιτητῆς στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ π. χ. φιλολογία, πὼς ἔχει τὴ βάση γιὰ νὰ γίνῃ μὲ τὸν καιρὸ καλὸς ἑλληνιστής, ὅταν μπορῆ νὰ μεταφέρῃ χωρὶς σοβαρὰ λάθη ἓνα δῆθεν νεοελληνικὸ θέμα σὲ ἀρχαία πού δὲν εἶναι ἀρχαία, ἢ ἀρχαῖο θέμα σὲ μιὰ νεοελληνικὴ ἀγλωσση γλώσσα, ὅταν ἔχη περάσει στὰ φοιτητικὰ τῶν χρόνων ὅσα γίνεται περισσότερο δεῖγματα ἀπὸ ἑλληνες κλασικούς καὶ μπορεῖ ὅπως ὅπως νὰ τὰ μεταφράζῃ, ὅταν ξέρη ἀπ' ἔξω καὶ λε-

πομερειακά ὅλη τὴ σχετικὴ γραμματολογία καὶ τὶς κρίσεις γιὰ κάθε συγγραφέα, εἶναι βαρυφορτωμένος ἀπὸ πλῆθος *realien* ἢ γραμματικῆς καὶ γλωσσολογικῆς γνώσεις κλπ. κλπ. Τέτοιος ἀπόφοιτος τῆς κλασικῆς φιλολογίας οὔτε τὴν ἰκανότητα, οὔτε καὶ τὴν ὄρεξιν θάχῃ πιά νὰ δουλέψῃ ἀργότερα ἐπιστημονικὰ στὸν κλάδο του, καὶ ἡ διδασκαλία του στὰ γυμνάσια θάναί κάτι πολὺ χειρότερο ἀπὸ ἀγони. Τὸ ἀντίθετο ὅμως ὁ νέος ποὺ κατέχει ἀρχαία καὶ νέα γλώσσα ἔτσι, ποὺ νὰ μπορῇ ἕνα κλασικὸ κείμενο νὰ τὸ ἀποδώσῃ ζωντανὰ στὴ γλώσσα μας ὅπως καὶ τὸ ἀντίστροφο· ποὺ ξέρεῖ βέβαια στὰ κύρια σημεῖα τῆς τῆν κλασικῆς φιλολογίας καὶ τὴν ἐξέλιξή της, ἔχει ὅμως μελετήσῃ βαθιὰ ἔστω καὶ δύο ἢ καὶ ἕνα ἀκόμα κλασικὸ ποὺ ἀξίζει· ποὺ μὲ τὴν καθοδήγησιν τῶν εἰδικῶν καὶ τὴν προσωπικὴν ἐργασία συνήθισε νὰ δουλεύῃ ἕνα ἀρχαῖο κείμενο ὥσπου νὰ τὸ ζωντανεύῃ, νὰ μελετᾷ ἕνα ἔργο, ἕνα συγγραφέα προσπαθώντας νὰ μπῇ στὸ νόημά του, νὰ νιώσῃ πῶς ἐκεῖνος ἀντίκριζε τὴ ζωὴ καὶ τὰ προβλήματα της. Στὸν ἴδιο σκοπὸ συγκλίνουν τότε καὶ παίρνουν νόημα ἀπ' αὐτὸν καὶ ὅλα τὰ μέσα, γραμματικὴ, σύνταξι, διόρθωσι χωρίων, *realien* καὶ ὅ,τι ἄλλο σχετικόν, ὅλα τὸν βοηθοῦν ν' ἀναίξῃ τὸν κόσμον μιᾶς ἀνώτερης μορφῆς. Τέτοιος ἀπόφοιτος μπορεῖ νάχη λιγότερες γνώσεις ἀπὸ τὸν πρῶτον, θὰ θῆγῃ ὅμως ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιον κατέχοντας ὅ,τι τοῦ χρειάζεται γιὰ νὰ συνεχίσῃ σωστῆ δουλειᾷ στὸν κλάδον ποὺ διάλεξε. Ἀκόμα καὶ σὲ μιὰ στενὴν εἰδικότητα ἂν ἀφιερωθῇ ἀργότερα, καὶ σ' αὐτὴ θάναί γόνιμος καὶ ἀνοιχτομάτης καὶ δὲν ἔχει φόβον νὰ ξεπέσῃ σὲ ἀπλὴ μηχανή. "Ἡ ἂν γίνῃ δάσκαλος, ὅπως ὁ ἱστορικὸς ποὺ εἶδαμε, ἔτσι κι αὐτὸς θὰ μπορέσῃ νὰ διδάξῃ στὸ σχολεῖόν του καὶ ὅποιον ἄλλον Ἕλληνα κλασικόν. Γιατὶ ξέρεῖ νὰ δουλεύῃ. Τὸ ἴδιον καὶ μὲ ἄλλους εἰδικούς σὲ ὅποιονδήποτε κλάδον τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς.

β. Οἱ ὅροι τῆς μόρφωσός του καὶ σχετικὰ αἰτήματα. —"Ὅπως εἶδαμε παραπάνω βασικὸν χαρακτηριστικὸν κάθε πραγματικοῦ ἐπιστήμονα εἶναι ἡ ὀργάνωσις τοῦ ψυχικοῦ του κόσμου μὲ κέντρο τὴν ἀξία μιᾶς ἐπιστήμης. Συγκέντρωσις μὲ ἀνοιχτὸν ὅμως ὀρίζοντα, βάθος, ἰκανότητα, πρωτοβουλία καὶ ἀνήσυχη ἐνεργητικότητα εἶναι ἀπὸ τὰ κυριότερα γνωρίσματά του. Ἀπὸ τὰ γνωρίσματα αὐτὰ καὶ ἀπὸ τὸ σκοπὸ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς πηγάζουν οἱ ἀκόλουθοι τρεῖς ὅροι γιὰ τὴ μόρφωσι τῶν φιλολόγων, καὶ τ' ἀκόλουθα αἰτήματα γιὰ τὸ πρόγραμμα τῶν σπουδῶν τους καὶ τὴ μέθοδον ἀκόμα τῆς ἐργασίας.

1. Τὸ πρόγραμμα τῶν σπουδῶν πρέπει νὰ ἔχη ἕνα κέντρο, ἀλλιῶς ἀδύνατον νὰ σταθῇ συγκέντρωσις καὶ βαθύτερη μελέτη. Τέτοιο κέντρο δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ εἶναι ὅλο τὸ πρόγραμμα τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς μὲ τὶς τόσες εἰδικῆς ἐπιστήμες του. Γιατὶ αὐτὸ καὶ ἂν μποροῦσε νὰ γίνῃ, μονάχα τὸ ρηχὸ ἐγκυκλοπαιδισμὸς θὰ εἶχε γι' ἀποτέλεσμα. Κέντρο πραγματικὸν μπορεῖ νὰ γίνῃ μόνον μιὰ ἐπιστήμη κύρια, μὲ παράδοσι καὶ αὐθυπαρξία. Αὐτὴ νὰ μελετήσῃ ὁ φοιτητὴς ὅσο γίνεται βαθύτερα, σ' αὐτὴ ν' ἀφιερῶσι τὸν περισσότερον καιρὸν του καὶ νὰ δουλέψῃ ἐντατικὰ. Γιὰ νὰ μπῇ ὅμως καλύτερα στὸ νόημά της, καὶ ἀκόμα γιὰ ν' ἀποφύγῃ τὴ μονομέρεια, εἶναι ἀνάγκη, ἀνάλογα μὲ τὴ μικρότερη ἢ τὴ μεγαλύτερη περιοχὴ τοῦ κέντρου, νὰ παρακολουθῆσι κι ἕνα ἢ δύο ἐπιστημονικοὺς κλάδους, ποὺ ἔχουν ἐσωτερικὴ συνάρτησι μὲ τὴν κύρια ἐπιστήμη. Τέτοιοι ὅμως κλάδοι ποὺ θὰ παίρνουν στίς σπουδῆς του δευτερώτερη

θέση σχετικά με την κεντρική επιστήμη του, πρέπει να είναι πραγματικές επιστήμες αὐθύπαρχτες καὶ ὄχι στενὸ παραρτηματικὸ μάθημα, καὶ πολὺ λιγότερο ἓνα ἄθροισμα ἀπὸ συστηματικὲς γνώσεις ἢ δεξιότητες ἢ ἀπλή τεχνική: ἀρχαία ἑλληνικὴ π. χ. ἢ λατινικὴ φιλολογία, καὶ ὄχι ἰδιωτικὸς ἢ δημόσιος βίος τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων ἢ ἐπιγραφικὴ κ.τ.λ.

*Αναγκαία συνέπεια:

α) Ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ δὲ θὰ δίνη ἓνα πτυχίον γενικόν, τὸ ἴδιον γιὰ ὅλους, παρὰ πτυχία εἰδικά.

β) Καὶ στὰ εἰδικὰ ὅμως πτυχία ὄχι πλῆθος γνώσεις, ὄχι ἀπέραντο πλάτος ἢ μόνον πλάτος, ἀλλὰ καὶ συγκέντρωση καὶ βάθος, καὶ κυρίως αὐτά. Καὶ τοῦτο ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὸ ὑλικόν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς καθηγητὰς: ἓνας δηλαδὴ φοιτητὴς νὰ μὴν παρακολουθῆ στὴν ἴδια ἔκτασιν καὶ μετὰ τὴν ἴδια ἔντασιν ὅλους τοὺς εἰδικούς τοῦ κλάδου του, ὅλους τοὺς φιλοσόφους π. χ. ἢ τοὺς ἱστορικούς.

γ) Ὁ τρόπος πού θὰ γίνωνται τὰ πανεπιστημιακὰ μαθήματα, πρέπει νὰ εἶναι τέτοιος πού νὰ βοηθᾷ καὶ νὰ συνηθίζῃ καὶ αὐτὸς τὸ φοιτητὴν στὸ βαθύτερον καὶ ὀλοκληρωτικὸ ἀντίκρισμα τῶν ἐπιστημονικῶν προβλημάτων. Ἔτσι εἶναι π. χ. ὅταν ὁ καθηγητὴς δίνη μετὰ τὴν παράδοσίν του στὸ φοιτητὴν μιὰ γενικὴ ἐπισκόπησιν τῆς ἐπιστήμης πού σπουδάζει, στὴν ἐπισκόπησιν ὅμως αὐτὴ δὲν ἀναπτύσσει τὸ ἴδιον ὅλα τὰ κύρια προβλήματα, παρὰ μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ, ἄλλοτε ἄλλα, τὰ ἐξετάζει πλατύτερα καὶ βαθύτερα. Ἡ ὅταν δὲν ἐξαντλῆ στὴ γενικὴν του παράδοσιν ὅλα τὰ κύρια θέματα τῆς ἐπιστήμης του, παρὰ ἀφήνει ἀρκετὰ γιὰ τὴν ἰδιαίτην μελέτην τῶν φοιτητῶν. Ἡ ὅταν κοντὰ στίς γενικὰς αὐτὰς παραδόσεις γίνωνται καὶ ἄλλες εἰδικότερες μετὰ θέμα ἓνα μόνον σπουδαῖο πρόβλημα πού ἐξετάζεται σὲ ὅλο τὸ βάθος καὶ τὸ πλάτος του.

δ) Ἡ συγκέντρωσις ὅμως δὲν πρέπει νὰ κλείνῃ τὸν πνευματικὸν ὀρίζοντα τῶν φοιτητῶν, γιὰτὶ αὐτὸ θὰ ἦταν ἀντίθετον μετὰ τὸ νόημα τοῦ μορφωμένου. Σ' αὐτὸ ἐμποδίζει βέβαια ἢ γενικὴ μὀρφωσις τοῦ γυμνασίου, ὅταν εἶναι ὅπως τὴν ζητήσαμε παραπάνω (σ. 35), καὶ ἢ σύνθεσις τῶν πτυχίων μετὰ τὶς τρεῖς ἐπιστήμες. Χρειάζεται ὅμως ἀκόμα ὁ φοιτητὴς καὶ τὴν φιλοσοφικὴν θεμελίωσιν τῆς εἰδικῆς ἐπιστήμης του πού ξανοίγει τὴν ματιὰν του πρὸς τὸ καθολικὸν πνεῦμα, καὶ πιὸ πέρα: ὅσοι δὲν ἔχουν ἀπὸ τὸ γυμνάσιον καλὴν σχετικὴν προπαιδεῖαν νὰ συνδυάζουν μετὰ τὶς ἐπιστημονικὰς τῶν σπουδῶν βασικὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα, πού δίνουν συνολικὸν ἀντίκρισμα τοῦ πνεύματος αὐτοῦ.

ε) Ὁ διπλὸς σκοπὸς τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, ὁ ἐπιστημονικὸς καὶ ὁ ἐπαγγελματικὸς, ἐπιβάλλει νὰ χωριστοῦν τὰ πτυχία τῆς σὲ δύο εἶδη: πτυχία ἐπαγγελματικά, πού εἶναι κυρίως ἐκπαιδευτικά, καὶ πτυχία ἐλεύθερα. Ἡ διαφορὰ εἶναι στὴ σύνθεσίν τους: καὶ τὰ πρῶτα ἔχουν γιὰ βάση τὴν ἐπιστημονικὴν μὀρφωσιν, προσαρμόζονται ὅμως στίς ἀνάγκας τῆς διδασκαλίας στὰ μέσσα σχολεία, καὶ ἢ σύνθεσις τοῦ καθενὸς γίνεται ἀπὸ κύριες ἐπιστήμες πού στοιχεῖα τους διδάσκονται σ' αὐτά: ἐνῶ τὰ ἐλεύθερα μποροῦν νὰ περιλάβουν κι ἐπιστήμες ἄσχετες μετὰ τὴν μέσην παιδεῖαν.

2. Δὲ θὰ μορφωθῆ ὅπως πρέπει ἓνας φοιτητὴς, δὲ θ' ἀποκτήσῃ τὴν βάση γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοπαιδαγωγίαν του, ὅταν τὸν κρατοῦμε

σέ στάση παθητική και άπέναντι τής έπιστήμης και στ' άλλα άγαθά του πολιτισμού. Έτσι όμως γίνεται, όταν τον αναγκάζωμε όλα τὰ φοιτητικά του χρόνια ν' άκούη από τὸ πρωτὶ ὡς τὸ βράδυ μαθήματα. Ἡ παθητικότητα εἶναι τὸ πιὸ κατάλληλο μέσο γιὰ ν' άτροφήση ένα από τὰ κυριότερα γνωρίσματα του μορφωμένου, ἡ ὄρεξη και ἡ ἱκανότητα γιὰ ἐνέργεια και πρωτοβουλία, και μ' αὐτὰ και ἡ σωστὴ εἰδολογικὴ μὀρφωση. Ένεργητικότητα και πρωτοβουλία μόνο με τὴν αὐτενέργεια, με τὴν προσωπική και ὑπεύθυνη δράση αναπτύσσεται. Ἀνάγκη ν' άγωνίζεται ὁ ἴδιος ὁ φοιτητὴς με τὴν έπιστήμη του και τὰ προβλήματά της, γιὰ νὰ μπορέση νὰ τὴν κατακτήση και νὰ συνηθίση νὰ δουλεύη σ' αὐτὴ αὐθύπαρχτα κι έπιστημονικά. Ὅ,τι χρειάζεται γι' αὐτὸ εἶναι κυρίως καθοδήγηση από έμπειρους έπιστήμονες, καθοδήγηση γιὰ προσωπική εργασία. Κι αὐτὸ τὸ σκοπὸ ἔχουν τὰ φροντιστήρια, ακόμα και οἱ παραδόσεις. Δέν πρέπει λοιπὸν ν' άκούη μόνο, αλλά και νὰ δουλεύη ὁ ἴδιος, και προπάντων νὰ δουλεύη. Γιὰ νὰ μπορῆ όμως νὰ δουλεύη χρειάζεται καιρό. Γι' αὐτὸ ἀνάγκη:

α) Νὰ κανονίζωνται άκροάσεις και φροντιστήρια ἔτσι, πὸν νὰ του μένη καιρὸς, και καιρὸς πολὺς γιὰ προσωπική εργασία. Και μάλιστα τὸ κέντρο του βάρους χρόνο με τὸ χρόνο νὰ μετατοπίζεται ὄλο και περισσότερο σ' αὐτὴ. Και γιὰ νὰ μιλήσω με ἀριθμούς: Ἐνας νέος 18 ὡς 25 χρόνων μπορεῖ, ἂν δέν εἶναι ἄρρωστος, νὰ εργάζεται πνευματικά κατὰ μέσον ὄρο ὄχτὼ ὄρες τὴν ἡμέρα. Ἀν βγάλωμε τὴν Κυριακή κι ένα δυὸ ἀπογέματα γιὰ ξεκούραση και διασκέδαση, ἔχομε συνολικά 40 ὡς 42 ὄρες τὴν ἔβδομάδα δουλειά. Ἀπ' αὐτὲς δέν εἶναι σωστὸ νάχη περισσότερες από 18 περίπου ὄρες τὴν ἔβδομάδα άκροάσεις και φροντιστήρια, και τὰ τελευταῖα χρόνια πολὺ λιγότερες.

β) Στὴν προσωπική έπιστημονική εργασία συνηθίζει ὁ φοιτητὴς κυρίως με τὶς άσκήσεις και τὰ φροντιστήρια. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ περιορίζωνται ὄσο γίνεται οἱ παραδόσεις και νὰ τονίζωνται περισσότερο άσκήσεις και φροντιστήρια, μέσα πάντα στὰ χρονικά ὄρια πὸν εἶδαμε. Φροντιστήρια ὄμως πραγματικά και ὄχι ἀπλά repetitioia' τέτοια ὄπου ν' αναγκάζεται και νὰ μπορῆ ὁ φοιτητὴς νὰ δουλεύη ὑπεύθυνα σέ προβλήματα έπιστημονικά.

3. α. Ὅταν ἔξετάζωμε τὴ φοιτητικὴ ζωὴ και τὴν ὄργάνωσή της, εἶδαμε πὸς ἡ ἔλευθερία τῶν φοιτητῶν εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν πραγματικὴ μὀρφωσή τους, ἄφοῦ ἔτσι μόνο μποροῦν ν' αναλάβουν μ' ἔσωτερικὸ ἔνδιαφέρον ὑπεύθυνη δράση και ν' αναπτύξουν πολὺτροπα τὴν πρωτοβουλία τους. Τὸ ἴδιο ἰσχύει και γιὰ τὸ πρόγραμμα τῶν σπουδῶν. Ἡ ἔλευθερία εἶναι βασικὸ αίτημα γιὰ τὴν άγωγή τῶν παιδιῶν. Στὸ μορφωτικὸ ἔργο του σπιτιοῦ και του σχολείου ξεκινῶμε βέβαια από τὴν ἔτερόνομη πειθαρχία του παιδιοῦ, αλλά με τὸ σκοπὸ νὰ τ' ὄδηγήσωμε στὴν αὐτόνομη πειθαρχία, νὰ τὸ βοηθήσωμε νὰ ὄρμαση με τὸν καιρὸ γι' αὐτὴ, νὰ γίνη ἱκανὸ γιὰ τὴν αὐτοπαιδαγώγησή του. Γιὰ νὰ πετύχη ὄμως ὁ σκοπὸς αὐτὸς, πρέπει τὸ παιδί από μικρὴ κιόλας ἡλικία νὰ μπορῆ νὰ κινηθῆ ἔλεύθερα και στὴ σπιτική του ζωὴ και στὸ σχολεῖο. Στὴν ἀρχὴ ἔλεύθερο μέσα σέ στενά ὄρια πὸν ἐπιβάλλει ὁ σκοπὸς τῆς άγωγῆς, ἡ ἀνωριμότητα του παιδιοῦ και ἡ ἀπειρία του στὴ ζωὴ. Σιγά σιγά ὄμως, ὄσο τὸ παιδί ὄρμαζη ψυχικά, τὰ ὄρια αὐτὰ πλα-

ταίνουν ολοένα και περισσότερο. Και σ' ένα σχολείο τῆς μέσης παιδείας καλά οργανωμένο πρέπει οἱ νέοι νὰ ἔχουν προχωρήσει τόσο, πού στίς μεγάλες τάξεις νὰ κινουῦνται μὲ αὐθυπαρξία ὄχι μόνο στὴ σχολικὴ τους ζωὴ, παρὰ ὡς ἓνα σημεῖο καὶ στὸ πρόγραμμα τῶν σπουδῶν τους. Ἔτσι ἀποφοιτῶντας θὰ εἶναι ἱκανοὶ νὰ πάρουν οἱ ἴδιοι στὰ χέρια τους τὴ μὀρφωσὴ τους, καὶ νὰ τὴ συνεχίσουν πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση, ν' αὐτοπαιδαγωγηθοῦν. Ἄν λοιπὸν ἡ ἐλευθερία εἶναι ὄχι μόνο σκοπός, ἀλλὰ καὶ μέσο σχολικῆς ἀγωγῆς, θὰ ἦταν ἀκατανόητο τὸ μέσο αὐτὸ νὰ καταργηθῆ τὴν ὥρᾳ ἀκριβῶς πού οἱ ὑποκειμενικοὶ ὄροι, ἡ ὠριμότητα τῶν νέων, ἐπιτρέπουν κι ἐπιβάλλουν νὰ ὀλοκληρωθῆ, γιὰ νὰ πραγματοποιηθῆ ὁ σκοπός, ἡ αὐθυπαρξία δηλαδὴ στὴ μὀρφωσὴ τους, στὴ ζωὴ τους. Καὶ πῶς χτυπητὴ θὰ ἦταν ἡ ἀντίφαση, νὰ γίνεται ἡ κατάργηση στὸ πανεπιστήμιο, στὸ ἴδρυμα πού σκοπός του εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ μὀρφωση, ἡ διδασκαλία καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς ἐπιστήμης, ἀφοῦ ἐπιστήμη χωρὶς ἐλευθερία δὲν μπορεῖ νὰ σταθῆ. Γιὰ νὰ πραγματοποιηθῆ τὸ πανεπιστήμιο τὸ σκοπὸ του καὶ νὰ μὀρφωθῆ ὁ φοιτητὴς ὅπως πρέπει, ἀνάγκη νὰ εἶναι ἐλεύθερος ὄχι μόνο στὴν ὀργάνωση τῆς ζωῆς του, παρὰ καὶ στὸ εἶδος καὶ στὸν τρόπο τῶν σπουδῶν του: νὰ διαλέξῃ τὴ σχολὴ καὶ τὴν εἰδικότητα πού ταιριάζει μὲ τὸ φυσικὸ του, ἐλεύθερος νὰ κινηθῆ μέσα στὸ πτυχίον του καὶ τὴ σύνθεσίν του, ν' ἀκολουθήσῃ τὸν καθηγητὴ πού προτιμᾷ, τὰ θέματα πού τὸν ἐνδιαφέρουν περισσότερο, ν' ἀντικρούσῃ γνώμες πού δὲν τὴς βρίσκει σωστές, νὰ ἐκφράσῃ δικὴ του γνώμη κτλ. κτλ.

Ὅπως ὁμως στὴ φοιτητικὴ ζωὴ, ἔτσι κι ἐδῶ ἡ ἐλευθερία ἔχει τὰ ὄριά της, πού τὰ ἐπιβάλλει ὁ σκοπός πού μόνος του ἔχει διαλέξει ὁ φοιτητὴς, ἡ σωστὴ δηλαδὴ ἐπιστημονικὴ μὀρφωσὴ του. Καὶ ὁ ἴδιος θ' ἀναγνωρίσῃ τὰ ὄρια αὐτὰ καὶ θὰ πειθαρχήσῃ αὐτόνομα, ἂν στὸ σκοπὸ του τὸν ἔχη σπρώξει ἐσωτερικὴ ἀνάγκη. Ἔτσι θ' ἀναγνωρίσῃ πῶς ἡ ἐλευθερία στὴ σύνθεση τοῦ πτυχίου του δὲν μπορεῖ καὶ δὲν πρέπει νὰ περάσῃ τὰ ὄρια πού βάζει ἡ ἐσωτερικὴ συνάρτηση τῶν ἐπιστημῶν. Ἄνάμεσα σὲ δυὸ ἢ καὶ περισσότερα μαθήματα τοῦ πτυχίου μπορεῖ νὰ διαλέξῃ ὅποιον προτιμᾷ, καὶ σὲ δυὸ ἰσότημα νὰ βάλῃ τὸ κέντρο τοῦ βάρους ὅπου θέλει, ὄχι ὁμως καὶ ν' ἀφήσῃ μαθήματα πού τὸ ἓνα στηρίζει ἢ συμπληρῶνει τὸ ἄλλο, καὶ στὴ θέσῃ τους νὰ πάρῃ ἄλλα ἄσχετα μὲ τὴν εἰδικότητά του. Ἐνας κλασικὸς π. χ. φιλόλογος, δὲν μπορεῖ νὰ πάρῃ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ ν' ἀφήσῃ τὰ λατινικά, ὅπως ἓνας φυσικὸς νὰ σπουδάσῃ μόνο φυσικὴ καὶ νὰ μείνῃ μὲ τὰ μαθηματικὰ τοῦ γυμνασίου. Τὸ ἴδιο θ' ἀναγνωρίσῃ πῶς ἡ ἐλευθερία του στὴν ἐκλογὴ τοῦ ὑλικοῦ καὶ τὴν ἐπεξεργασία του δὲν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ παραμελήσῃ ἱκανότητες καὶ γνώσεις ἀπαραίτητες γιὰ τὴν εἰδικότητά του, ἢ νὰ προσπεράσῃ ἐπιπόλαια μεθόδους ἐπιστημονικές· ὅπως θ' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀνάγκη νὰ τὸν βοηθήσουν καὶ τὸν ὀδηγήσουν στὴν προσπάθεια γιὰ τὴ μὀρφωσὴ του οἱ ἔμπειροι καὶ ἱκανοὶ ἐπιστήμονες πού κατέχουν μὲ τὴν ἀξία τους ἔδρες πανεπιστημιακές· ἀκόμα καὶ τὸν ἔλεγχό τους θὰ τὸν δεχτῆ σὰ δικὴ του ἀνάγκη. Καὶ στὸ πρόγραμμα λοιπὸν τῶν σπουδῶν πρέπει νὰ εἶναι ἐλεύθερος ὁ φοιτητὴς, μέσα ὁμως στὰ ὄρια πού χαράζει ὁ σκοπός καὶ ἡ ἐπιτυχία του. Καὶ δὲν εἶναι κατάργηση τῆς ἐλευθερίας, ἂν τὰ ὄρια αὐτὰ χαράξῃν

ται ἀπὸ ἑνα ἀπρόσωπο ἀντικειμενικὸ πρόγραμμα.

β. Ἄν ἡ ἐλευθερία στὸ πρόγραμμα τῶν σπουδῶν εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὸ φοιτητὴ, γιὰ τὸν καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου εἶναι αὐτονόητη. Ἄν ὅμως ἐκεῖ ξεχωρίσαμε ἐλευθερία ἀπὸ αὐθαιρεσία, τὸ ξεχώρισμα πρέπει ἐδῶ νὰ γίνῃ πιὸ αὐστηρό, καὶ ἡ εὐθύνη νὰ πέσῃ πιὸ βαριά. Ὁ καθηγητὴς εἶναι ἐλεύθερος νὰ κανονίζῃ ὅπως νομίζει καλύτερα τὴ διδασκαλία του — καὶ τὸ ὑλικὸ καὶ τὴ μέθοδό της — καθὼς καὶ τὶς σχέσεις μὲ τοὺς φοιτητὲς του. Στὴν ἐλευθερία ὅμως αὐτὴ βάζει ὄρια ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς του. Καὶ σκοπὸς του δὲν εἶναι μόνο ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, παρὰ καὶ ἡ καθοδήγησις τῶν φοιτητῶν στὴ μόρφωσή τους. Ἔτσι δὲν μπορεῖ ὅπως εἶδαμε (σ. 29) νὰ κανονίζῃ αὐθαίρετα τὸ πρόγραμμα τῶν σπουδῶν τους καὶ ὡς πρὸς τ' ἄλλα μαθήματα καὶ τὸ δικό του οὔτε νὰ κανονίζῃ στὶς παραδόσεις τοῦ πτυχίου τὸ ὑλικὸ, χωρὶς νὰ λογαριάζῃ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ πτυχίου αὐτοῦ. Θ' ἀναγνωρίζῃ πὼς τὸ πρόγραμμα καὶ ἡ θέσις τοῦ κάθε μαθήματος σ' αὐτὸ εἶναι τὸ ἔργο ὀλοκληρῆς τῆς σχολῆς καὶ τῆς Πολιτείας, καὶ μάλιστα ὅταν εἶναι γιὰ ἐπαγγελματικὰ πτυχία, κυρίως τῆς Πολιτείας. Καὶ αὐτὸ ὅμως ὄχι ἔργο αὐθαίρετο, παρὰ ἀντικειμενικὸ καὶ ἀπρόσωπο, ποὺ τ' ὀρίζει τὸ νόημα τοῦ πτυχίου, ἡ κεντρικὴ θέσις τοῦ βασικοῦ μαθήματος μέσα σ' αὐτό, ἡ μικρότερη ἢ μεγαλύτερη σημασία κι ἐσωτερικὴ σχέση τῶν ἄλλων μαθημάτων πρὸς τὸ κέντρο, καὶ τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν φοιτητῶν καὶ ἀκόμα στὰ ἐπαγγελματικὰ πτυχία καὶ οἱ ἀνάγκες τῶν σχολείων. Ἔτσι θὰ πειθαρχήσῃ στὸ πρόγραμμα αὐτό. Τὸ ἴδιο καὶ στὶς σχέσεις μὲ τοὺς φοιτητὲς του δὲν μπορεῖ νὰ ξεχνᾷ πὼς ἡ πρόθυμη βοήθεια καὶ καθοδήγησή τους εἶναι ὑποχρέωσή του, πὼς ἀντιμάχεται τὸ μορφωτικὸ σκοπὸ τους ἂν γυρεύῃ δουλικὴ ὑποταγὴ στὶς δικές του ἐπιστημονικὲς ἀντιλήψεις, πὼς ὀφείλει νὰ τοὺς δίνῃ τὰ κατάλληλα μέσα τῆς μελέτης στὸ μάθημά του κ.τ.λ. Καὶ ὁ καθηγητὴς λοιπὸν εἶναι ἐλεύθερος στὸ πρόγραμμα τῶν φοιτητικῶν σπουδῶν, καὶ ἰδιαίτερα στὰ μαθήματά του, μέσα ὅμως στὰ ὄρια ποὺ ἐπιβάλλει ὁ σκοπὸς τῶν σπουδῶν, ἡ σωστὴ δηλαδὴ ἐπιστημονικὴ μόρφωσις τῶν φοιτητῶν. Καὶ δὲν εἶναι κι ἐδῶ κατάργησις τῆς ἐλευθερίας, ἂν τὰ ὄρια αὐτὰ κανονίζωνται ἀπὸ ἕνα πρόγραμμα ἀντικειμενικὸ.

2. Ἡ ἐφαρμογὴ στὰ γαλλικὰ καὶ τὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια.

Οἱ ἀρχές καὶ τὰ αἰτήματα ποὺ εἶδαμε παραπάνω γιὰ τὸ πρόγραμμα τῶν ἐπιστημονικῶν σπουδῶν στὴ φιλοσοφικὴ σχολή, μᾶς δίνουν κριτήρια ἀντικειμενικὰ — ὅσο μπορεῖ νὰ γίνῃ αὐτὸ σὲ προβλήματα ζωῆς — γιὰ νὰ ἐκτιμήσωμε σωστὰ τὴ δική μας κατάστασις, καὶ μᾶς βοηθοῦν νὰ βροῦμε στερεὴ βάση γιὰ συζήτησις γόνιμη. Πρὶν ὅμως προχωρήσω σ' αὐτὴ, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἰδοῦμε ἂν, πὼς καὶ πόσο οἱ ἀρχές αὐτὲς ἔχουν